

або дыктарам. Якасць выканання задання ацэньваецца ў залежнасці ад ступені адпаведнасці ўзору. Выкананню практыкавання звычайна папярэдняе каманда: *“Слухайце і паўтарайце”*. Напрыклад: *Пацвердзіце, што прапанаванае выказванне правільнае.*

– *Васіль добры чалавек?*

– *Так, Васіль добры чалавек.*

Аднак імітацыйныя практыкаванні не прыносяць жаданых вынікаў, бо іншафоны, як правіла, не чуюць беларускай інтанацыі, не адчуваюць адпаведнай розніцы паміж беларускай і польскай мелодыкай. Таму імітацыйным практыкаванням можна надаць і пэўны ўмоўна-камунікатыйны характар, што можа паспрыяць лепшаму засваенню моўнага матэрыялу.

Практыкаванні на развіццё інтанацыйнага слыху могуць быць заснаваныя на: 1) паўтарэнні некалькіх прыкладаў аднаго і таго ж інтанацыйнага ўзору за выкладчыкам ці дыктарам; 2) маляванні графічнай схемы інтанацыі прапанаваных выкладчыкам сказаў / прыкладаў; 3) на матэрыяле дыялагічных практыкаванняў, якія могуць быць рэалізаваны ў працы у парах ці групам: выкладчык на дошцы павінен намалюваць інтанацыйныя схемы асобных рэплік дыялогаў, якія будуць потым адпрацаваны непасрэдна пад яго кіраўніцтвам. У працэсе правядзення заняткаў выкладчыку неабходна пастаянна кантраляваць навучэнцаў, дапамагаць ім выпраўляць памылкі. Выкладчыку таксама абавязкова трэба валодаць роднай мовай навучэнцаў, каб іншафоны маглі звярнуцца да выкладчыка, а ён мог свабодна і даходліва растлумачыць незразумелы матэрыял.

Матэрыял рытміка-інтанацыйных практыкаванняў засвойваецца больш паспяхова пры выкарыстанні на занятках спецыяльна адрэдагаваных (адаптаваных) друкаваных тэкстаў, з якімі карэлююць гуказапісы, відэазапісы і іншыя сродкі нагляднасці.

І.У. Швайка

МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ БЕЛАРУСАЎ: ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНАСЦЬ

У апошняе дзесяцігоддзе назіраецца павялічэнне цікавасці да нашай роднай мовы. У Рэспубліку Беларусь прыязджаюць замежныя студэнты, каб або вывучыць беларускую мову, або павысіць свае веды ў гэтай дысцыпліне. Іншафоны павінны з самых першых заняткаў карыстацца беларускімі этыкетнымі мадэлямі і разумець, што матэрыяльная база мовы не абмяжоўваецца словамі вітання, развітання, просьбы і прабачэння. Сучасная беларуская мова вызначаецца наяўнасцю разнастайных этыкетных сітуацый і вялікай колькасцю іх канструкцый: прапанова, просьба, дазвол, забарона, згода / нязгода і інш. У гэтым артыкуле мы звернем увагу на сітуацыю “вітання” і яе асноўныя маўленчыя мадэлі.

Слова **“этыкет”** запазычана з французскай мовы (etiquette) і мае значэнні: “ярлык”, “этыкетка”, “надпіс”, “цырыманіал”, “этыкет”. Уладзімір Даль у сваім

тлумачальным слоўніку тэрмін “этыкет” трактуе як “чын, парадак свецкіх знешніх абрадаў і прыстойнасцей, прынятая, умоўная ветлівасць; цырыманіял, знешняя абраднасць” [Даль, 1955, с. 198].

Аднак яшчэ да пачатку XX ст. у рускай мове пад этыкетам многія разумелі ярлык, які наклеіваўся на бутэлькі і абгорткі тавараў з указаннем фірмы, гандляра ці вытворцы. Пазней з гэтым значэннем засталася слова “этыкетка”, а этыкет стаў успрымацца ў сучасным значэнні. У “Слоўніку па этыцы” прыводзіцца такое азначэнне: “Сукупнасць правілаў паводзін, якія датычацца нашага праяўлення адносінаў да людзей (абыходжанне з людзьмі, якія цябе акружаюць, формы зваротаў, прывітанняў і паводзін у грамадскіх месцах, манеры і адзенне)” [Словарь по этике, 1983, с. 431]. Такая дэфініцыя істотна звужае значэнне і змест паняцця “этыкет” і не ўлічвае адрознення паміж бытавымі, этыкетнымі, рытуальнымі і цырыманіяльнымі сітуацыямі.

Т. У. Ціўян прапаноўвае больш дакладнае разуменне этыкету: “Гэта такія правілы рытуальных паводзін чалавека ў грамадстве, якія адлюстроўваюць істотныя для дадзенага грамадства сацыяльныя і біялагічныя крытэрыі і пры гэтым патрабуюць ужывання сацыяльных прыёмаў...” [Цивьян, 1965, с. 144]. Але і гэта азначэнне мае дачыненне да пераважна зносінаў камунікацыі ўвогуле.

А. Байбурын і А. Тапаркоў трактуюць **этыкет** як “сукупнасць спецыяльных прыёмаў і рысаў паводзін, з дапамогай якіх адбываецца выяўленне, падтрыманне і абыгрыванне камунікатыўных статусаў партнёраў па зносінах” [Байбурын, Топорков, 1990. с. 5]. Разуменне этыкета як феномена са спецыфічнай формай рэгуляцыі чалавечых зносінаў акцэнтнае камунікатыўны аспект.

У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” **этыкет** тлумачыцца наступным чынам: “сукупнасць правіл і форм паводзін, вызначаны парадак зносінаў у пэўным сацыяльным асяроддзі; частка знешняй культуры грамадства. Этыкет уключае паводзіны ў грамадскіх месцах, формы звароту і прывітання, адзенне, манеры, уменне паводзіць сябе за сталом, сустракаць і праводзіць гасцей і г. д.” [ТСБМ, 1, с. 608].

Формы вітання – Вітаю! Прывітанне! і іншыя – абслугоўваюць пачатковы момант зносінаў, які цесна звязаны з паняццем “сустрэча”. У вераваннях славян сустрэча – гэта праява лёсу, яна можа мець як станоўчыя, так і адмоўныя вынікі [Славянская мифология: энциклопедический словарь, 1995, с. 125 – 126], таму існавала вялікая колькасць прыкмет, звязаных з ёю.

Рускі этнограф М. Грамыка адзначае: “Заслугоўвае ўвагі разнастайнасць вітанняў, дыферэнцыяцыя іх паводле абставінаў сустрэчы, узросту, полу, колькасці вітальнікаў. Вызначаліся адметнасцю вітанні з сваякамі і чужымі, знаёмымі і незнаёмымі. Спецыяльны пералік вітанняў меў сувязь з рознымі відамі працы. Зусім іншы набор вітанняў меўся для вуліцы – тут больш выразна выяўляліся прыкметы ўзросту і полу” [Громыко М., 1986, с.18]. Некаторыя канструкцыі вітанняў з’яўляюцца зычэннямі. У сувязі з верай славян у добрую ці нядобрую сустрэчу такія этыкетныя выразы павінны былі нейтралізаваць

“нядобрае”. Магчыма, з гэтым звязаны таксама звычай вітаць незнаёмых людзей, што захаваўся да гэтага часу на вёсцы: невядомы чужы чалавек мог быць небяспечны, таму вітанне з ім, з аднаго боку, паказвала добрыя намеры таго, хто гаворыць, з другога, такім чынам “чужы” пераводзіўся ў разрад “сваіх”. Можна вылучыць некалькі **тыпаў вітанняў**.

1) Вітанні з пажаданнем здароўя. Пажаданне здароўя добра адлюстроўваецца ў поўных вітальных канструкцыях: *Будзь здароў/здарова; Здароў (-ва, -вы) быў/была/былі; Бывай здароў/здарова*. Канструкцыі з страчанымі дзейнікавым кампанентам (*Здароў; Здарова; Здаровенькі*) этымалагічна таксама звязаны з пажаданнямі. Канкрэтызацыя гэтых выразаў дасягаецца за кошт розных лексічных прырашчэнняў (*Здароў вам; Здароў вам у вашу кучку*). Пад уплывам рускай мовы ў зносінах беларусаў ужываецца і формула *Здравствуй(це)* і яе варыянты *Здрастуй(це), Здароў(це)*.

2) Вітанні, звязаныя з пазначэннем часу сустрэчы. Такія вітанні маюцца амаль ва ўсіх мовах свету. Час – адна з асноўных катэгорый наіўнай карціны свету, у народнай традыцыі некаторым яго адрэзкам надаваліся станоўчыя ці адмоўныя якасці. Асноўнай адзінкай часу з’яўляўся дзень [Бернштам Т., 1985, с.120 – 154.], што адбілася і ў беларускіх канструкцыях: *Добры дзень!, Добрага дня!, Дабрыдзень!, Добрага ранку!, Добрай раніцы!, Добры ранак!, Добры вечар!, Добрага вечару!* Акрамя прамога, у беларускай мове пашыраны (не без уплыву польскай мовы) інверсійны парадак слоў у некаторых канструкцыях: *Дзень добры!, Дзяньдобры!, Вечар добры!* Прыметнік *добры* надае значэнне пажадання добрай раніцы, дня, вечара. Да канструкцый такога тыпу дастасоўваюцца займеннікі 2-й асобы і назоўнікі ў давальным склоне, якія паказваюць на канкрэтнага адрасата (*Добры дзень вам!, Добры вечар добрым людзям!*). Акрамя гэтых мадэлей, у беларускіх вітаннях на час сустрэчы паказваюць формулы, пабудаваныя па мадэлі віншавання (*З панядзелкам, З аўторкам і г. д.*).

У якасці адказу звычайна выступаюць канструкцыі, у якіх таксама ўтрымліваюцца словы з значэннем “добры, дабро” (*Дзень добры! – Добрага здароўя!; А, добры, добры!; Хай дае Бог добрае!*).

3) Вітанні, якія выказваюць павагу да адрасата. Такія адзінкі часцей за ўсё ўжываліся ў мужчынскім асяродку і мелі вельмі высокую ступень ветлівасці (*Маё шанаванне!, Гонар маю!, Чэсць!*).

4) Вітанні, у якіх ёсць указанні на жэставае афармленне сітуацыі. Пры сустрэчы было прынята выкарыстоўваць некаторыя жэсты (паклон, пацалунак, поціск рукі). У канструкцыях прывітання замацаваўся такі жэст, як паклон. Існавалі дзве разнавіднасці паклонаў: паясны і зямны (чалабіцце). У вітаннях часцей адлюстроўваецца менавіта другі від, бо ён выражаў большую павагу (*Чалом вам!, Чалом-здароў!, Чалом кланяюся!*).

5) Вітанні пры ўваходзе ў хату. Канструкцыі такога тыпу ў беларускай мове будуецца шляхам далучэння спалучэння ў хату да канструкцый першай і другой групаў (*Добры дзень у хату!, Здароў вам у вашу хату!*). Сярод

каталіцкага насельніцтва пры ўваходзе ў хату шырока ўжываюцца вітанні рэлігійнага характару: *Пахвалёны, Пахвалёны ў хату, Нех бэндзе пахвалёны, Нех пахвалёны бэндзе. – Навекі-вякоў/векув.*

6) Працоўныя вітанні. Самую значную частку будняў займала праца. Яе значнасць падкрэслівалася сістэмай працоўных вітанняў, большасць з якіх мела від добразычэнняў. На думку этнографаў, вітанні меліся для ўсіх відаў працы (як і спецыяльныя адказы на іх), аднак у цяперашні час такія адзінкі ў большасці страчаныя. Усе працоўныя вітанні можна падзяліць на універсальныя і спецыяльныя.

Універсальныя працоўныя вітанні не замацаваныя за якой-небудзь адной дзейнасцю, яны маглі быць адрасаваныя кожнаму чалавеку, незалежна ад віду працы. Большая частка гэтых вітанняў утрымлівае пажаданне Божай дапамогі (*Памагай Бог; Бог на (у)помач; Божжа, дапамагай; Божжа да памоцы; Няхай Бог даспамагаець; Памагай, Божжа; Памагайбо*). Маюцца ў гэтых адзінках таксама пажаданні хуткага і ўдалага выканання працы (*Спешна вам; Спорна вам; Спору ў працы; Паспары, Божжа*).

Адказам на універсальныя працоўныя вітанні была звычайна падзяка. У беларускай мове зафіксаваны шэраг жартаўліва-іранічных адказаў з намёкам самому зычліўцу дапамагчы, а не спадзявацца на Бога (*Казаў Бог, каб і ты памог; Казала Бажніца, я не памачніца; Ды й ты памажы; Памагай, Божжа, да й ты не лянісь, нябожжа; На Бога спадзявайся, а сам памагай*).

Спецыяльныя працоўныя вітанні дастасоўваліся да канкрэтнага віду дзейнасці. Большая частка гэтых вітанняў адрасавалася асобам, занятым рознай сельскагаспадарчай ці хатняй працай. Вітанні гэтай групы мелі від зычэнняў, якія выконвалі функцыю магічнага ўздзеяння на добры вынік працы.

Напрыклад, вітанні-зычэнні чалавеку, занятаму сяўбай: *Зарадзі, Божжа; У зямлю зярнамі, у гумно тарпамі; У арудзе спорам, у прудзе намолам; жнівом: Перанёс Бог цераз сярпок, перанясі, Божжа, цераз душок і цапок; Умалотна вам; прыгатаваннем ежы: Спару ў дзяжу (адказ Сто коп у машну); Паходна вам. Або вітанні рыбаловам: Клёў на рыбу; Рыбна вам; Ляшчы ды акуні; пры дойцы кароў: Малочна вам; пры прадзнні, тканні: Багата на ўток; Што застаў, то й на стаў; Спешка вам і спарышка, а астанкі на ўток і інш.*

Асноўнымі матывамі ў такіх вітаннях з'яўляюцца зычэнні дапамогі Божай (*Прыспары, Божжа, жыта; Радзі, Божжа, на камені і пад каменем*), мноства і паўнаты таго, што вырабляецца ці здабываецца (*Поўны сеці; З коласа – асьміна, з зярнятка аладка*), якаснай працы (*Шоўкам лён; Бяло табе*).

7) Вітанні, адрасаваныя людзям у час яды. Чалавек, які застаў гаспадароў за ядой, выкарыстоўваў у якасці вітання спецыялізаваныя канструкцыі. Большасць вітанняў у беларускай мове робяць акцэнт на якасці ежы: *Сыць вам, людзі; Сыці вам* (пажаданне шчодрай і сытнай ежы); *Смачнога; Смачна есці* (пажаданне смачнай ежы). Акрамя гэтага існавалі канструкцыі тыпу *Хлеб ды соль; Хлеб-соль*. Рэплікамі ў адказ на такія вітанні маглі служыць формулы запрашэння да яды (*Просім есці; Просім за стол*), падзяка. Акрамя

таго ў беларускай мове ёсць рэплікі, у якіх чалавеку адмаўляюць у запрашэнні (*Ем ды свой; Ядзім ды свой, а ты ў парозе стой; Ем, да свой, а ты міма столу ды к полу*).

8) Вітанні-пытанні. Да гэтай групы адзінак належыць шэраг канструкцый у выглядзе пытальных сказаў. Пытанні могуць ужывацца і ў якасці самастойных вітанняў, і як суправаджальныя рэплікі. Вітанні гэтай групы выказваюць цікавасць адрасанта да жыцця адрасата, аднак, як паказвае аналіз саміх канструкцый, існавалі пэўныя абмежаванні ў змесце пытанняў. Агульнымі для славянскіх традыцый былі пытанні пра жыццё і здароўе адрасата і яго блізкіх (*Як жыццё? Як жыў? Як здароўе?*) і іх граматычныя і стылістычныя мадыфікацыі (*Як маеешся? Як ты сябе адчуваеш? Як пачуваешся? Як вы жывы-дужы на гэтакай сцюжы? Як жа вы там жывяце? Як жа вам там Бог наводзіў?* і іншыя).

Адказам на пытанне, як правіла, служыць устойлівы выраз, які мае абагульнены выгляд. Варта вылучыць тры віды стэрэатыпных адказаў: 1) з станоўчай адзнакай; 2) з нейтральнай адзнакай; 3) з адмоўнай адзнакай. Менш характэрныя станоўчыя *Жывём, Бога звелічаючы; Крыў Бог і адмоўныя адказы Жывём, як гарох пры дарозе: хто ідзе, той шчыпне; Жывецца, як валу ў ярме*. Адказы з нейтральнай адзнакай жыцця і здароўя больш пашыраныя. Для ўказання на сярэдні стан выкарыстоўваецца некалькі мадэлей: 1) “жывём то добра, то дрэнна” (*То бокам, то скокам; То скачучы, то плачучы*); 2) “жывём не ў поўную сілу, сярэдне” (*Нічога сабе, памаленьку; Нічога сабе, жыву патроху; Валочымся патроху; Так сабе, мадзею*).

9) Вітанні, якія адлюстроўваюць стаўленне да сітуацыі сустрэчы. Адзінкі дадзенай групы маюць яскравую эмацыйную афарбоўку, бо яны звязаныя з праявамі пачуццяў адрасанта ў дачыненні да адрасата – радасці пры сустрэчы пасля доўгага расстання або здзіўлення пры раптоўнай сустрэчы. Асноўныя матывы ў гэтай групе прывітанняў – падкрэсліць працягласць разлукі (*Гады ў рады*), непазбежнасць сустрэчы (*Гара з гарой не сыйдзеца, а чалавек з чалавекам заўсёды*), раптоўнасць з’яўлення чалавека, якога шукалі або пра якога толькі што гаварылі (*Лёгкі на ўспамін*).

Такім чынам, у беларускім маўленчым этыкеце для сітуацыі вітання існуе шэраг разнастайных канструкцый, якія адлюстроўваюць не толькі стасункі камунікатаў пры розных абставінах сустрэчы. У маўленчаэтыкетных адзінках выяўляюцца таксама міфалагічныя ўяўленні і катэгорыі архаічнай карціны свету.

Літаратура

1. Байбурин, А. К., Топорков, А. А. У истоков этикета: этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. А. Топорков. – Ленинград, 1988.
2. Бернштам, Т.М. Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде (19 – нач. 20 в.). Этнические стереотипы поведения / Т.М. Бернштам. – Ленинград, 1985.
3. Громыко, М. Традиционные нормы поведения и формы общения русских крестьян 19 в. / М. Громыко. – Москва, 1986.

4. Даль, Вл. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 ч. Т. 4. / Вл. И. Даль – Москва, 1955.
5. Славянская мифология: энциклопедия-словарь / под ред. Т. И. Шамякиной. – Минск, 1995.
6. Словарь по этике / под ред. М. И. Карповой. – Москва, 1983.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: Беларус. Сав. Энцыкл., 1977 – 1984. Т.1: Э / пад рэд. М. П. Лобан. – 1977.
8. Цивьян, Т. В. К некоторым вопросам построения языка этикета / Т. В. Цивьян. – Москва, 1965.
9. Энциклопедия этикета / сост. Л. Н. Рукавчук. – Санкт-Петербург, 1997.